

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ СОЦІОЛОГІЇ**

СОЦІАЛЬНІ ВИМІРИ СУСПІЛЬСТВА

Збірник наукових праць

Випуск 4 (15)

Київ – 2012

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ

УДК 316.772.4+316.334.3 *Н.Бойко,*
кандидат соціологічних наук

ІНТЕРНЕТ – НОВІТНІЙ ЧИННИК РЕГУЛЯЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ В ДЕМОКРАТИЧНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Досліджуються зміни в системі соціальної регуляції, що визначаються двома основними напрямками сучасного соціального розвитку: демократичною трансформацією системи регуляції соціальної поведінки та появою нової соціальної реальності, нового типу соціальної взаємодії – сучасних інформаційно-комунікаційних технологій. Окреслюються принципові можливості регуляційного впливу Інтернету в сучасному демократичному суспільстві.

Keywords: *Internet, social regulation, social control.*

Ключові слова: *Інтернет, соціальна регуляція, соціальний контроль.*

Ключевые слова: *Интернет, социальная регуляция, социальный контроль.*

Роль соціальної регуляції полягає в забезпеченні функціонування всіх підсистем суспільства шляхом використання різних механізмів – інституціональних, структурних, соціокультурних та завдяки регулюючій ролі соціальної свідомості суб'єктів соціальної взаємодії – індивідів, груп, суспільства в цілому.

Актуальність вивчення питань соціальної регуляції посилюється сьогодні тими трансформаційними процесами в українському суспільстві, які пов'язані з переходом від адміністративно-централізованих засобів регулювання до демократично-самоорганізаційних. Така трансформація зумовлює зростання значущості внутрішніх стимулів та мотивів поведінки в суспільстві, а роль зовнішніх факторів регуляції при цьому знижується. Це, у свою чергу, приводить до того, що вирішальне значення в загальній структурі регулятивних процесів набуває регуляція на рівні самоорганізації та саморегуляції окремого індивіда та соціальної групи. І соціальна регуляція “знизу” починає відігравати в суспільстві не меншу роль, аніж формальні інституціональні структури регуляції. І передусім така трансформація стосується системи соціального контролю як одного з головних засобів соціальної регуляції поведінки людей у суспільстві та підтримання суспільної системи в рівновазі.

Зауважимо, що соціальний контроль має складну структуру. В соціологічній літературі існує багато суджень про структуру механізмів соціального контролю і безліч їх класифікацій. За способом реалізації розрізняють фізичний, економічний, нормативно-символічний (авторитет, пошана, престиж) соціальний контроль. Систему соціального контролю становлять як державно-правовий, включаючи політичний, адміністративний, судовий контроль, так і суспільні (громадські) форми, що одержують свій повноцінний розвиток у рамках становлення громадянського суспільства. Існує також більш загальне розмежування – інституційні та неінституційні форми соціального контролю. Інституційні форми контролю реалізуються за допомогою діяльності спеціалізованого контрольного апарату – сукупності державних і суспільних органів, установ. Такий соціальний контроль структурований, організований певним чином і тяжіє до “жорстких форм” реалізації. Неінституційний (неформальний) контроль пов'язаний з можливостями саморегулювання в суспільстві.

Його дія ґрунтується переважно на інтеріоризованих ціннісно-нормативних, етично-психологічних механізмах регуляції. Зауважимо, що ще К.Юнг [1] виділяв подібні форми контролю, позначаючи їх як формальний і неформальний соціальний контроль. При цьому формальний контроль визначався ним як здійснюваний передусім за допомогою державного апарату і на основі примусових розпоряджень та зв'язувався з офіційною організацією управління (соціальні цінності і норми). До неформального ж відносили нрави, громадську думку, ідеали, почасті релігійні переконання. Перший здійснюється за допомогою примусу, нав'язування, другий регулює соціальну поведінку на основі реакцій на відповідні стимули. Як Щепанський називає елементами системи соціального контролю звичаї, звички, санкції [2].

Існування як формальних, зовнішніх, інституційних та примусових соціально-контрольних важелів суспільства, так і внутрішніх, інтеріоризованих у процесі соціалізації, є невід'ємним атрибутом існування будь-якого сучасного суспільства.

У соціології виділяються такі способи реалізації соціального контролю, що регулюють соціальну поведінку, як регуляція через примус, регуляція через груповий тиск, регуляція через соціалізацію [3].

Регуляція через примус передбачає дію формального контролю – закони, різні чинники примусу, формалізовані процедури. У сучасних стабільних суспільствах існують чітко розроблені правила, або система контролю, яка є набором діючих та дієвих санкцій, що застосовуються відповідно до різних типів відхилень від норм. З даною формою реалізації соціального контролю пов'язана і регуляція через груповий тиск, зумовлений входженням кожного індивіда в первинну соціальну групу.

Різноманіття існуючих визначень і підходів до опису структури, елементів і форм соціального контролю вимагає виділення основних сутнісних принципів такої регулятивної дії. Так, на думку Я.Щепанського, дія системи контролю спирається на низку принципових положень:

– на загальне в даній групі визнання її культури і її критеріїв цінності (визнання одних і тих же цінностей викликає подібність або ідентичність поведінки членів даної групи);

– привиття шляхом виховання взірців поведінки, дій та реагування на певні дії наперед заданим способом (ці знання стають другою “рамкою”, після біологічних імпульсів і систем культурних цінностей, що визначають конформістську поведінку);

– врахування внутрішніх механізмів людини, що зумовлюють прагнення до визнання і до відчуття безпеки (необхідних для збереження внутрішньої рівноваги особи), які дає (забезпечує) конформізм;

– система формальних і неформальних інститутів, які створюють як би межі, усередині яких індивід може діяти, і які дають можливість активно втручатися в поведінку індивідів [3, с. 113].

Саме реалізація даних принципів виступає підставою для здійснення його основних функцій. Дійсно, соціальний контроль – це невід’ємний компонент існування будь-якого суспільства, який виконує три найважливіші соціальні функції: захисну – контроль сприяє збереженню загальнозначущих цінностей; стабілізуючу – забезпечує типовість поведінки людей у подібних ситуаціях, сприяючи забезпеченню соціального порядку та стабільності. І нарешті, соціальний контроль виконує регулятивну роль у суспільстві, виступаючи одним із головних елементів соціальної регуляції поведінки в соціумі. Саме ця регулятивна функція соціального контролю є найбільш динамічною та найбільш “вразливою” в умовах будь-яких суспільних, економічних, політичних, культурних змін, які й зумовлюють її перманентну трансформацію – змінюються форми, засоби, механізми та чинники такої регуляції.

Саме тому сучасна соціальна ситуація вимагає переосмислення системи регуляції соціальної поведінки, виходячи з нових соціальних умов та детермінант її реалізації.

Наше дослідження ґрунтується на розумінні трансформації системи соціальної регуляції як якісної та кількісної трансформації традиційних механізмів і способів регуляції соціальної поведінки, пов'язаної з появою нових чинників такої регуляції.

Вивчення детермінант регуляції соціальної поведінки в суспільстві, що трансформується, потребує врахування сучасних соціальних умов її реалізації – якісного ускладнення соціального світу і процесів соціальної взаємодії та актуалізує дослідження впливу глобалізаційних та демократичних процесів на регулятивні процеси соціальної взаємодії на всіх рівнях реалізації соціальної регуляції в суспільстві. Причому слід зауважити, що в умовах соціальної нестабільності ці об'єктивні процеси суспільного розвитку набувають неабиякого впливу на систему регуляції соціальної поведінки в суспільстві на всіх рівнях її реалізації – від інституціонального до особистісного.

Зміна системи соціальної регуляції визначається двома основними напрямками сучасного соціального розвитку: демократичною трансформацією системи регуляції соціальної поведінки та появою нової соціальної реальності, нового типу соціальної взаємодії – сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, які виступають сьогодні новим чинником соціальної регуляції поведінки.

Дійсно, Інтернет сьогодні змінює наше життя. Цей процес відбувається швидше, аніж хто-небудь міг собі уявити. З технічного винаходу він перетворюється на соціальний феномен, що впливає на всі аспекти життя людства.

Ера інформаційного суспільства знаменує радикальні соціальні трансформації і в регулятивній системі – прискорюється обмін цінностями, виробляються нові принципи і норми соціальної взаємодії; з'являються нові суб'єкти, засоби і форми регуляції соціальної поведінки. Поява нового чинника регуляції соціальної поведінки, пов'язаного з розвитком сучасних інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ), уже сьогодні змінює соціальну структуру суспільства, трансформує соціокультурні та соціально-

психологічні елементи регулятивної системи – розширюючи середовище, способи, умови та механізми регуляції соціальної поведінки; кардинально змінюючи якість суб'єктів соціальної регуляції (зрівнюючи різні соціальні суб'єкти й об'єкти регуляції, сприяючи виникненню нових форм регуляції соціальної поведінки).

Інтернет вносить дедалі більший вклад не лише в розширення знань про навколишній світ, а й у процес трансляції певних соціальних норм і цінностей, моделей соціальної поведінки і правил соціальної взаємодії. Саме через інтерактивність своєї технологічної складової Інтернет є “місцем відтворення” норм, цінностей, моделей поведінки тощо, виступаючи новим чинником реалізації соціального контролю в системі соціальної регуляції поведінки.

Аналізуючи вплив Інтернету як соціального феномена, можна умовно окреслити такі принципові можливості його регулятивного впливу.

По-перше, це безпосередня дія нових інформаційних технологій на свідомість людини – передусім, за рахунок значного розширення когнітивних і комунікаційних можливостей. При цьому мало передбачуваними є відповіді на запитання про вплив (прямий або непрямий) поширення нових інформаційних технологій на динаміку зміни системи цінностей, норм, навичок та стандартів соціальної взаємодії та регуляції поведінки.

По-друге, дія інформаційних технологій на соціальну організацію: використання нових засобів комунікації принципово знижує витрати передачі інформації, спрощується і стрімко прискорюється процес створення географічно незалежних соціальних груп, спільнот (мереж), що характеризуються переважанням неієрархічних “горизонтальних комунікацій”, можливістю спілкування та соціальної взаємодії “всіх з усіма”, якісно трансформуючи усю структуру соціальної регуляції.

При цьому перший вектор впливу можна окреслити як розвиток індивідуальних регулятивних можливостей людини та інтерпретувати як збільшення неінституціалі-

зованого, неформального внутрішнього регулятивного чинника. Одночасно з кількісним ефектом зниження витрат на тиражування та легітимацію соціальних норм та стандартів здійснюється перехід до нової якості соціальної взаємодії – безперервної, що триває все життя, забезпечуючи перманентний регулятивний вплив.

А другий вектор, певним чином, забезпечує розвиток зовнішніх, формальних, інституціональних форм соціальної регуляції, що сприяє підвищенню ефективності соціальної взаємодії різнорівневих соціальних суб'єктів регулювання соціальної поведінки.

У суспільно-громадянській та політичній сфері це сприяє створенню передумов появи, розвитку та вдосконалення інститутів та організацій громадянського суспільства, формуванню демократичної свідомості й створенню демократичних форм соціального контролю та взаємодії в суспільстві, які кардинально трансформують систему соціальної регуляції в суспільстві.

Загалом, роль Інтернету в регулятивному процесі можна означити, з одного боку, як каталізатор, що забезпечує стрімке зростання “щільності” міжособистісних і міжгрупових взаємодій, з другого – як фактор, що уможливорює зміни напрямів потоку регулятивних дій і здатен тим самим реально трансформувати соціальну структуру суспільства, децентралізуючи її регулятивний компонент.

Цікаві розробки М.Чучкевича [4] щодо особливостей функціонування мережевої організації дають змогу виділити п'ять основних принципових характеристик мережі, які трансформують систему соціальної регуляції та змінюють регуляторні можливості соціального контролю:

1. Незалежність членів мережі. Ознакою переходу від вертикально або горизонтально інтегрованої бюрократії до мережної організації соціальної взаємодії є те, що члени мережі мають певний ступінь свободи, достатній для того, щоб самостійно визначати пріоритети за характером і спрямованістю власної діяльності та поведінки, і нести відповідальність за кінцевий результат.

2. Множинність лідерів. Поняття лідерства в мережі не збігається з лідерством у соціальних структурах ієрархічного типу. Лідер у мережі – будь-яка людина або група, що є носієм фінансового, виробничого, комунікативного, культурного, експертного або іншого ресурсу. Це забезпечує реальну множинність лідерів, на відміну від ієрархічного типу соціальної взаємодії. Таким чином, лідерство в мережі має мінливий (не постійний) характер та змінюється залежно від ситуації.

3. Об'єднуюча мета. Об'єднуюча мета будується на індивідуальному інтересі кожного члена мережі.

4. Добровільність зв'язків. Принцип добровільності зв'язків логічно впливає з принципу незалежності членів мережі й робить можливою гнучку зміну структури і складу мережі, швидку зміну обсягу ресурсів у мережі.

5. Множинність рівнів взаємодії. Зазвичай, кількість рівнів соціальної взаємодії, як правило, обмежена і задана жорстко регламентованою соціальною структурою. Реально можлива взаємодія безпосередньо з вищестоящим і нижчестоящим рівнем і декількома горизонтальними функціональними підрозділами. У мережі ж взаємодія виникає безпосередньо по лініях актуальної потреби у взаємодії – кожний може взаємодіяти з кожним напряму, що забезпечує максимальну ефективність взаємодії в рамках мережі порівняно з адміністративним управлінням. Усе це посилює ефективність і результативність регулятивної системи.

Зауважимо, що підвищенню ефективності соціальної регуляції сприяє і мережевий ресурс, який забезпечується дією так званих мережевих важелів. Можна виділити такі основні типи ресурсних важелів, що стимулюють регулятивну діяльність:

1. Статусний важіль. Коли учасники мережі фактично об'єднують свій діловий статус (реноме, престижність, досвід), що дає змогу використовувати, так би мовити, “консолідований статус” мережі – вищий, аніж статус кожного конкретного її члена.

2. Інформаційний важіль. Інформаційний важіль побудований на тих же принципах, що і статусний. Кожен з членів мережі декларує свої основні інформаційні ресурси і джерела та визначає за узгодженням з іншими членами мережі принципи їх використання. У результаті інформаційний потенціал кожного з членів мережевої організації істотно підвищується без значних додаткових витрат.

3. Комунікаційний важіль. Комунікаційний важіль складається з двох базових частин: а) розширення комунікаційної інфраструктури в технічному і географічному значенні цього слова; б) розширення можливостей доступу, вступу до комунікації та соціальної взаємодії з тими або іншими соціальними акторами (що певним чином, перегукується зі статусним важелем).

4. Ресурсний важіль. Цей важіль передбачає об'єднання різних типів матеріальних ресурсів членів мережі заради досягнення сумісної мети, наприклад, формування спільного дослідницького бюджету тощо.

Дійсно, Інтернет створює принципово нове глобальне соціальне середовище. Зважаючи на викладене, можна засвідчити, що кардинально трансформуються механізми соціального контролю і соціальної регуляції. Імовірно, що поступово відходитиме в минуле національна держава як основний суб'єкт формування, регламентації та реалізації системи соціальної регуляції. Поступово її місце займають інші актори, насамперед орієнтовані на альтернативні форми соціальної взаємодії та мобілізації.

Фактична неможливість управляти інформаційно-комунікативним простором власної країни приводить до значного обмеження державного регулятивного впливу. Більше того, ставить під сумнів можливість подальшого існування держави в її класичній європейській формі держави-нації, з характерним для неї національним характером управління. Інтернет з його можливістю вибору дає змогу певним чином сформувати свій віртуальний світ.

У сучасному суспільстві активізується формування нового соціального простору, що долає державні кордони

та утворює транснаціональний соціально-регулятивний простір. Причому слід зауважити, що в становленні такого простору особливу роль відіграє чинник позитивних змін.

Йдеться про поступове, проте масштабне, розмивання традиційних систем соціального контролю і мобілізації, а значить про виникнення принципово нових умов функціонування системи соціальної регуляції. Відбуваються серйозні зміни в здійсненні соціального контролю та системи соціальної регуляції в цілому. М.С.Вершинін зазначає, що “нові інформаційно-комунікаційні технології не тільки якісно змінили старі уявлення, установки, стереотипи, а й зламали багато форм поведінки, моделі взаємовідносин між політичними інститутами й індивідами” [5, с. 6].

Так, у сфері взаємовідносин “влада – особистість – соціальний контроль” Інтернет вносить зміну в зміст самої діяльності, виступає чинником інтелектуально-гуманістичної перебудови життєдіяльності людини й суспільства на основі використання комунікації як ресурсу розвитку, що подекуди є суперечливим процесом. Специфіка реформування суспільства зумовлює визначення загальних рис і властивостей тієї моделі соціальної регуляції, відповідно з ідеалами якої уможливорюється поступальний рух соціуму, здійснюються прогресивні соціальні трансформації.

Наслідком такої ситуації слугує розрив, що, до речі, постійно розширюються, між формально-правовою базою соціальних інститутів і тими соціальними практиками, в яких вони реалізуються.

Резюмуючи, можна зазначити, що система соціальної регуляції сьогодні має суперечливу природу та втілює в собі дуальну опозицію “старе – нове”. Вона слугує одночасно чинником, що продукує соціальний прогрес, завдяки появі нових факторів соціальної регуляції та чинником, що утримує надмірно швидкі соціальні зміни.

Сьогодні фокус розгляду соціального контролю та соціальної регуляції переноситься в площину гуманітаризації різних суспільних практик. Загальний напрям таких со-

ціальних практик визначається рухом від планової економіки до ринкової, від авторитаризму до демократії. Соціокультурна специфіка пов'язана з пануванням в ній особливої моделі взаємовідносин суспільства, особи та влади. Проте суспільна свідомість не монолітна, і в цьому сенсі можна говорити про суперечність традиціоналістського та ліберального як базових характеристик сучасного суспільства. Тож постає питання, чи готове суспільство до нових змін у регулятивній системі? Чи зможе воно позитивно використати ті можливості, які несе поява в сучасному глобальному світі нового чинника соціальної регуляції?

Література

1. *Юнг К.Г.* Психологические типы / К.Г.Юнг ; пер. Е.Рузера. – М. : Изд. предпр. Алфавит, 1992. – 104 с.
2. *Щепанський Я.* Элементарные понятия социологии / Я.Щепанський ; пер. с польск. В.Ф.Чесноковой. – Новосибирск : Наука, Сибирск. отд., 1967. – 247 с.
3. *Фролов С.С.* Основы социологии : учеб. пос. / С.С.Фролов – М. : Юристь, 1997. – 344 с.
4. *Чучкевич М.М.* Основы управления сетевыми организациями / М.М.Чучкевич. – М. : Изд-во Ин-та социологии, 1999. – 38 с.
5. *Вершинин М.С.* Политическая коммуникация в информационном обществе / М.С. Вершинин. – СПб. : Изд. Михайлова В. А., 2001. – 252 с.